

Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı,

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Karataş,
İstanbul: İHAM-İşaret Yayınları 2006,
375 sayfa.

Hadislerin sayısı ve zamanla çoğalması akademik çevrelerde çeşitli tartışmalara konu teşkil etmişse de bu hususta günümüze değin kayda değer bir çalışma yapılmamıştır. Sayın Karataş önemine binaen üzerinde durulmasını zarurî gördüğü meseleyi *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı* adlı bu eserinde kapsamlı bir biçimde ele almaktadır.

Esasen doktora tezi olarak kaleme alınan eser giriş, iki bölüm, sonuç ve eklerden müteşekkildir. Yazar, giriş bölümünde hadislerin sayısında Hz. Peygamber zamanından itibaren görülmeye başlayan artışa dair rakamsal bilgiler verdikten sonra, birinci bölümde hadislerin artışıyla ilgili farklı iddialar ve hadislerde görülen artışın sebeplerine değinmiştir. İkinci bölümde zaman dilimlerine göre belli başlı râvilerin rivayet sayılarının ve hadis kitaplarının içerikleri ve hadislerin sıhhatlerinin tespiti konusu üzerinde durulurken, sonuç bölümünde ise araştırmanın genel değerlendirilmesi yapılarak konuyla ilgili yapılacak çalışmalara yol gösteren çeşitli değerlendirmelere yer verilmiştir. Çalışmanın sonunda araştırmada geçen bazı hadislerin tariklerinin verildiği ve rivayet ettikleri hadis sayısına göre râvilerin isimlerinin zikredildiği geniş bir ekler bölümü de mevcuttur.

Giriş bölümünde ağırlıklı olarak hadis karşıtı olduğu söylenen kişilerin iddialarına yer verilmiş, ancak muhaddislerin konuyla ilgili görüşlerine, eserin tamamında ele alınacakları için burada değinilmemiştir. Mevzu rivayetlerin ortaya çıkışı, râvi hataları, sahâbenin durumu başta olmak üzere, sonraki nesillerin sözleriyle hadislerin karıştırılması rivayet sayısındaki artışın sebepleridir. Eserde müsteşrik ve çağdaş İslam düşünürlerinin görüşleri çerçevesinde ele alınan bu iddialar arasında belki de en dikkat çeken muhaddislerin övünme amacıyla hadisleri biriktirdiği görüşüdür.

Yazar, birinci bölümde hadislerin sayısını belirlemede ilk etken olan *hadis* terimi üzerinde durmuş, *haber*, *sünnet*, *eser* kavramlarını tanımları, kapsamaları, kullanıldıkları yerler, aralarındaki farklar ve benzerlikler yönünden ele alıp örneklerle açıklayarak konu çerçevesinde muhaddis ve fakihler arasındaki görüş farklılıklarını ortaya koymaya çalışmıştır. Neyin hadis kapsamına girmesi gerektiği hususunda İslâmî disiplinler arasında çeşitli ihtilâflar ortaya çıkmıştır. Muhaddislere göre farklı şekilde isimlendirilse de Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiûnun sözleri hadis sayılmaktadır. Ayrıca hadis sayımında metin, sened ve sıhhat açısından yapılan değerlendirmeler sonucunda muhaddisler, senedleri farklı her rivayeti ayrı bir hadis olarak değerlendirirken fakihler, senedleri farklı olsa da aynı konudaki rivayetleri tek hadis kabul etmişlerdir.

Yazara göre sahâbe ve tâbiûnun söz ve fetvalarının tıpkı hadisler gibi müstakil eserlerde derlenmesi ve bunların hadis kapsamında değerlendirilmesi sonucunda hadis sayısı artmıştır. Yazar, konuyla bağlantılı olarak hadis kitaplarında geçen mevkûf ve maktû haberlere değinmekte, câmi ve sünenlerde hatta sadece merfûları içerdiği ifade edilen eserlerde dahi bu tarz haberlere rastlandığını örnekleriyle açıklamaktadır. Bu hususta en fazla hadis ihtiva eden müsned olması sebebiyle önem arz eden Bakî b. Mahled'in *el-Müsned*'ine sıkça atıfta bulunmaktadır. Yazar hadis sayısındaki artışın sebepleri arasında, aynı konudaki hadislerin nasıl değerlendirildiğine, bir hadisin farklı lafızlarla rivayet edilen diğer bütün tariklerinin ayrı bir hadis sayılıp sayılmayacağına, ayrıca muhtasar rivayetlerle taktî' yapılmış hadislerin durumuna değinmiştir. Bunun yanı sıra, rivayet tefsiri diye adlandırılan, ayetlerin manalarını açıklayıcı peygamber ve sahâbe sözlerinden müteşekkil eserlerin, hadis sayısını arttırmadaki rolüne de vurgu yapılmıştır.

Bu değerlendirmelerin ardından farklı rivayetleri sened ve metin açısından ayrı başlıklar altında inceleyen yazar değişik senedlerle gelen hadislerin hadis usûlcüleri açısından önem arz ettiğini dile getirmektedir. Bilhassa hicrî II. ve III. yüzyılda hadislerin farklı tariklerine fazlaca önem verilmiş ve bu konuya dair bazı çalışmalar yapılmıştır. Âli isnad arayışı, hadisleri desteklemek amacıyla mütâbaat ve şahidlerini bulma çabası, meşhur muhaddislerin hadislerini bir araya toplama isteği, rihle denilen ilim yolculuklarını beraberinde getirmiş ve neticede bir hadisin pek çok varyantına ulaşılmış, bu da hadislerin sayısının kabarık görünmesine neden olmuştur.

Tariklerinin fazlalığından dolayı konu açısından önem arz eden mütevâtir hadisler ile sahâbe tabakasında tek râvi tarafından rivayet edilirken daha sonra bir çok râvi tarafından rivayet edilip pek çok tariki oluşan hadisler konusunu yazar örneklerle açıklamaya çalışmaktadır. Hz. Peygamber zamanından uzaklaştıkça râvi tabakalarının artması ve rihleler ile imlâ meclislerinin çoğalması hadis rivayetlerinin artmasının bir başka sebebi olarak zikredilmektedir.

Tâbiûn döneminde başlayan bu artış sonraki dönemlerde devam etmiş, III. yüzyılda ise zirveye ulaşmıştır.

Aynı konudaki hadisler arasında metin farklılıklarının görülebileceği hususuna daha evvel değinen yazar eserin devamında konuyu daha ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Hadislerdeki bu farklılık bir kelime, bir harf değişikliği olabileceği gibi bazen mânâ değişikliğine de sebep olabilmektedir. Başka bir sebep olarak Hz. Peygamber'in zamana, mekâna, şahıslara göre aynı konuda farklı sözler sarf etmesi, yine bir olayın birden fazla kişi tarafından farklı şekillerde görülmesinin neticesinde değişik rivayetlerin ortaya çıkışının râviden kaynaklanan bir hata olmadığı vurgulanmakta, bazı hadislerin farklı tariklerinin verilmesiyle konuya açıklık getirilmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte, râvilerin zaman zaman yaptıkları hataların söz konusu artışa etkilerine değinilerek, her bir hadisin Hz. Peygamber'den işitildiği gibi aynen rivayet edildiğini söylemenin mümkün olmadığı da dile getirilmektedir. Ayrıca mânâ ile rivayet başta olmak üzere *ihtisar*, *taktî*, *cem* gibi râvinin müdahalesine açık rivayetler ve *tahrîf*, *tashîf*, *kalb*, *idrâc*, *lahn* gibi yapılan hatalara değinilmiştir.

Mânâ rivayeti henüz Hz. Peygamber zamanında başlamış, sahâbiler anlamı değiştirmemek suretiyle mânâ rivayetinde bulduklarını ifade etmişlerdir. Yazar, kitapların telifinden sonra mânâ ile rivayetin sona erdiği görüşüne rağmen ihtisar sebebiyle buna devam edildiğini ve muhaddislerin belli şartlar çerçevesinde ihtisara cevaz verseler de lafızların değiştirilmeden hadisin çeşitli konulara göre bölünüp rivayet edilmesini (*taktî*) cevâza daha lâyük gördüklerini dile getirmektedir. *Taktî* suretiyle rivayetlerin mükerrerliği söz konusu olmakta ve hadislerin sayısının artmasında bir başka etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar *Sahîh-i Buhârî*'de pek çok *taktî* örneğinin mevcudiyetine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte *taktî*'nin aksine, birden fazla rivayetin birleştirilip (*cem*) kaynaklara tek hadis olarak geçtiği de görülmektedir. Sadece hadislerin değil hadis kitaplarının da *cem* edilmesi suretiyle eserlerin meydana getirilmesi ve seçme hadislerden oluşan eserlerle (*tecrîd*) beraber pek çok rivayetin tekrarlanması hadislerin sayısındaki artışın sebepleri arasında zikredilmektedir.

Râvilerden kaynaklananların yanı sıra hadis kitaplarının yazımı esnasında da bazı hataların ortaya çıktığını ifade eden yazar, eserleri istinsah eden kimse-lerin hataları sebebiyle de lafzen rivayetlerin azaldığını ve hadis metinlerinde dil hatalarının yaygınlaştığını dile getirmiş, daha evvel sadece isimlerine atıfta bulunduğu râvilerden kaynaklanan hatalarla ilgili terimleri açıklayıp örneklen-direrek bunların hadis sayısındaki artışa etkisini ortaya koymaya çalışmıştır.

Eserin devamında mükerrer rivayetlerin hadis sayısındaki etkisine değinilmekte, yüz binlerce hadisten bahsedilirken bu kapsama hadislerin değişik rivayetlerinin de dâhil olduğunun dikkatlerden kaçmaması gerektiği ifade edilmektedir. Yazar, insanları ibadete teşvik amacıyla yazılan vaaz, zühd ve

rikâk kitaplarının mükerrer hadislerin artmasına sebep olduğunu dile getirirken sıkça vurgu yaptığı mükerrerlik konusunu sened ve metin açısından ayrı ayrı ele almıştır. Hadis kitaplarında sened tekrarı fazla görülmezken metni aynı olan hadislere sıkça rastlanmaktadır. Yazar bu noktada, metin tekrarlarının gereksizliği fikrine katılmayışı dolayısıyla, tekrarların zaruret ve faydalarına değinmiştir. Ayrıca günümüzde mevcut eserlerdeki hadis sayısının sanıldığı gibi milyonları bulmayıp mükerrerler çıkarıldığında gerçek durumun ortaya çıkacağını *Kütüb-i tis'a*'da yer alan rivayetleri mükerrerleri bakımından karşılaştırmak suretiyle açıklamaya çalışmakta, aynı zamanda hadis eserleri üzerine yapılan fihristlerin de bunu doğruladığını dile getirmektedir.

Eserin ikinci bölümünde sahâbe sayısı hakkında bilgi verilerek tespit edilen sahâbe sayısının tüm ashâbın onda biri olduğu ifade edilmiş bu durumun çeşitli yanlışlara yol açtığına işaret edilmiştir. Ebu Zür'a ve Hamîdullah'ın sahâbe sayısı hakkındaki görüşlerini tutarlı bulmayan yazara göre, bize ulaşan hadis sayısı sahâbe sayısının çok daha altındadır ve her sahâbeyi hadis râvisi sayma fikri doğru değildir (s. 146). Bakî b. Mahled'in *el-Müsned*'inde hadis rivayet eden râvi sayısı sadece 1002'dir. Ayrıca hadis rivayet edenler arasında muksirûndan sayılanlar da diğerlerine nazaran azınlıktadır. Muksirûn ve mukillûndan olan sahâbiler büyük bir kısmı günümüze ulaşmayan Bakî b. Mahled'in *el-Müsned*'i esas alınarak tespit edilmiş, yazar da muksirûnun rivayet ettiği hadislerin sayısını tespit ederken İbn Hazm'ın naklettikleri ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inden istifade etmiştir.

Yazar verilen rakamlara bakarak sahâbenin sanıldığı kadar hadis rivayet etmediğine dikkat çekmekte, hadislerin çoğunun mükerrer olduğunu; râvilerin rivayet ettiği hadisler hakkında bilgi verirken "mükerrerler dâhil" ifadesini vurgulamanın ilmî yönden daha uygun olacağını dile getirmektedir. Yazara göre sahâbenin bildiği ve rivayet ettiği hadis sayısı ile kendilerinden rivayet edilenlerin sayısı birbirinden farklı değerlendirilmelidir.

Hadis sayısını tespiti yardımcı olması bakımından IV. yüzyıla kadar gelmiş, vefat tarihleri farklı ve çok rivayeti olanların seçimine dikkat edilerek belli başlı râvilerin rivayet ettiği hadis sayısı araştırılmıştır. Bunun yanı sıra yazar, hadis âlimlerine verilen unvanlarla ve tam olarak rivayet ettikleri hadis sayısına ulaşmak mümkün olmasa da haklarında bilgi vermesi bakımından önem arz ettiğine işaretle *tâlib*, *mübtedî*, *râvi*, *müsnid*, *muhaddis* gibi unvanlarla ne kastedildiğine değinmekte, özellikle *hıfz* terimiyle kastedilen manaların ne olduğu ve kimlere hadis hafızı denebileceği konusu üzerinde durmaktadır.

Yapılan tespitlere göre, hicrî I. yüzyılda hadis sayısı tekrarsız ortalama 1000'den az iken, mükerrerleriyle birlikte sayı 5000'i bulmuştur. Bu nedenle yazar sahâbe devrinde hadis sayısının on binlere ulaştığı iddialarına katılmaktadır. II. yüzyılın son dönemlerine gelindiğinde önceki döneme nazaran hadis sayısında imlâ meclislerinin de etkisiyle gözle görülür bir artıştan söz

etmek mümkündür. Hadis ilminin altın çağı olarak kabul edilen III. yüzyılda da hadislerdeki bu artış devam etmiştir. Ancak bu asrın son çeyreğinde hadis sayılarının artışı durmuş, daha önceki devirlerdeki toplanmış bilgilerin tekrarı mahiyetinde gelişmeler yaşanmıştır.

Bu bilgilerin ardından hadislerin sayısının belirlenmesi konusunda, önemli kabul edilen *Kütüb-i tis'a* ve derleme niteliğindeki eserlerin içerdikleri hadisler tekrarlı, tekrarsız, kudsi, mütevâtir, mevkûf, maktû' olmaları bakımından ele alınmış, yer yer eserler arasında karşılaştırmalar yapılarak anlaşılabilirliğini kolaylaştırmak amacıyla tablolar ve grafikler hâlinde sunulmuştur. Yazar toplam hadis sayısı ile ilgili genel değerlendirmeye geçmeden önce hadisleri sıhhat bakımından ele almış özellikle zayıf ve mevzu hadisler üzerinde durarak bunların hadis sayısında görülen artıştaki etkilerini verdiği rakamsal değerlerle ifade etmiştir. Yazar tüm araştırmalarının neticesinde mükerrerler hâriç, sahâbe ve tabiünün sözleriyle beraber hadis sayısının 30.000'i geçmeyeceği, ancak farklı sebepler neticesinde bu sayının 1.500.000'i bulduğu kanaatine varmıştır.

Netice olarak, ayrı başlıklar altında ele alınan bazı konularda yapılan tekrarlar ve farklı konuların aynı hadislerle örneklendirilmesi, bilhassa ikinci bölümde (araştırmanın gereği olarak) rakamsal ifadelerin çokça kullanılması metnin akıcılığına mâni olsa da eserin tamamına bakıldığında, hadislerin artış sebepleri ve sayısı gibi önemli bir meseleyi aydınlatma yolunda kapsamlı ve titiz bir çalışmanın neticesi olduğu görülmektedir. Yazarın da dile getirdiği üzere, elde edilen sonuçlar kesinlik ifade etmemekte, hadislerin sayısı konusunda yaklaşık değerler vermektedir. Dolayısıyla, bugün yapılması gereken, hadislerin kesin sayısından ziyade günümüze ulaşanların tespiti noktasında, bireysel çalışmalar yerine, disiplinli bir ekiple günümüzdeki malzeme ve teknik imkânlardan da istifade edilerek, konunun farklı açılardan ele alınıp yeni ve daha net sonuçlara ulaşmaya çalışılmasıdır.

Ayşe Vildan YILMAZ

UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, Nilüfer, BURSA